

Kvinner, kall og krig

Bodil Biørn og armenerne

Inger Marie Okkenhaug

Fortid og Nutid, desember 2009, s. 277-292.

På veien hjem til Norge sommeren 1917 oppholdt misjonæren og sykepleieren Bodil Biørn seg noen dager i Konstantinopel. Her traff hun gamle venner fra sitt arbeid i det østlige Anatolia, blant annet et armensk parlamentsmedlem. Denne mannen, som hadde overlevd folkemordet, påla Bodil Biørn rollen som bærer av minnet om et samfunn som ikke lenger eksisterte: "Søster Bodil", sa han, "De maa fortælle hvad De har set der nede, og selv om vore mænd hadde været skyldig til at faa en saadan behandling, saa tænk paa, at vore kvinder og barn blev myrdet, brændt og skjændet og i tusenvis kastet i floderne, det er forærdelig at tænke paa, at de næsten har ødelagt vort folk." (Armensk parlamentsmedlem til Bodil Biørn, Istanbul, sommeren 1917.)

Inger Marie Okkenhaug, f. 1963, Dr.Art., Førsteamanuensis i historie ved Høyskolen i Volda. Publikasjoner: *The quality of heroic living, of high endeavour and adventure? Anglican Mission, Women and Education in Palestine, 1888-1948*, 2002; redaktør af *Gender, Race and Religion: Nordic Missions, 1860-1940*, 2003 og redaktør, sammen med Nafissa Naguib, af *Interpreting Welfare and Relief in the Middle East*, 2008.

Under Første verdenskrig ble den norske misjonæren Bodil Biørn (1871-1960) vitne til folkemordet av armenerne i Tyrkia. Her var hun, sammen med danske og svenske kolleger, del av et illegalt nettverk av armenske motstandsfolk og vestlige sympatisører.¹ Den unge overklassekvinnen fra Kragerø dro allerede i 1905 ut for å arbeide som sykepleier i Tyrkia. Dette var begynnelsen på en tretti år lang karriere som nødhjulsarbeider, lege og jordmor. Bodil Biørn fulgte sitt kall og brukte sine evner, utdanning og yrkesliv i armenske samfunn – til tider under de mest ekstreme forhold.

De omfattende forfølgelsene av armenerne på 1890-tallet beveget Biørn til å melde seg til tjeneste som sykepleier og

misjonær for Kvinnelig misjonsarbeidere (KMA). KMA hadde ikke nok ressurser til å etablere en egen stasjon i Tyrkia. Derfor kom det i stand et samarbeid med misjonsorganisasjonen *Deutscher Hilfsbund für Christliches Liebswerk im Orient*, som var en av de største protestantiske aktørene i det osmanske riket. Bodil Biørn arbeidet som misjonær for *Deutscher Hilfsbund* fram til slutten av Første verdenskrig. Etter 1918 reiste hun i norsk KMAs tjeneste til Den armenske republikken og senere til Syria, hvor hun arbeidet fram til 1934.

Bodil Biørn er en representant for de første generasjoner moderne kvinne, som fulgte et personlig kall og ble en forløper for dagens bistandsarbeidere. Biørns liv

handler om utfordrende reiser, også i konkret forstand. Hun la ut på modige ekspedisjoner på hesteryggen, "igjenom ville kurdertrakter og fjell". Denne friheten til bevegelse og å reise på egenhånd hadde tradisjonelt vært forbeholdt menn. Slik sett representer misjonskvinner som Biørn et radikalt brudd med vestlig forståelse av feminin identitet. Dette bruddet ser en også i forhold til arbeid, religion og autoritet.

Bodil Biørn kan stå som representant for de mange kvinner som fant tilhørighet i et internasjonalt, kristent samfunn og valgte en ukonvensjonell, transnasjonal karriere gjennom misjon. Denne artikkelen vil ved hjelp av historisk, biografisk metode, se nærmere på hvilken rolle hun spilte i Det Osmanske riket i årene før og under Første verdenskrig. Hvordan forholdt hun seg til den ekstreme volden hun ble vitne til og levde med under folkemordet? Hvordan påvirket krigen og etterkrigstidens flyktningekatastrofe Biørns liv; yrkesmessig, privat og religiøst?

Selv ville hun ikke skrive om sine dramatiske historie, med unntak av brev og rapporter publisert i KMAs tidsskrift "Kvartalshilsen". Disse brevene utgjør sammen med dagboknotater og Biørns fotografiske samling (hun reiste til Tyrkia med eget kamera i 1905), kildemateriale til Bodil Biørns liv, arbeid og religiøse selvforståelse.

Biografi og misjon

Misjon var (og er) et transnasjonalt fenomen, hvor religiøse ideer og organisasjoner har hatt (og fortsatt har) innflytelse på tvers av nasjonale grenser. Men misjon handler også i stor grad om enkeltmenneskers livshistorier og endrin-

ger i møte med "de andre" i en lokal og global kontekst. Historisk biografisk metode er derfor en fruktbar tilnærming til den globale misjonshistorien. Biografien plasserer mennesket i den akademiske historieskrivingen, og skaper nærhet til det konkrete. Slik kan biografien være en åpning til å forstå samspillet mellom struktur og individ.² Den historiske biografien kaster lys over de forutsetningene for individets valg som eksisterte innen en type familieforbindelser, og tidsspesifikke økonomiske, sosiale og kulturelle forhold.³ En biografi basert på én misjonærs liv vil kunne avsløre mulighetene for handlingsrom, erfaringer og ideologisk endring som ulike misjonsorganisasjoner skapte for sine ansatte.

Historikeren Birgitte Possing hevder at dagens store utfordring for den historiske biografien er utforskning av det dialektiske forholdet mellom liv, arbeid og samtidens sosiale, politiske og kulturelle strømninger.⁴ For Possing er biografien i denne sammenheng en metodisk tilnærming som krever en overordnet tilnærming til et tema. Dette som en reaksjon mot den økende spesialiseringen innen de humanistiske fag, som har ført til separate disipliner: for eksempel politisk historie, kvinne- og kjønns historie og kolonihistorie. Vestlig misjon omfatter alle disse historiske disipliner. Derfor vil den historisk biografiske metoden, som forener ulike underdisipliner, være en fruktbar metode i analysen av vestlig misjon. I tillegg gir den biografiske metoden muligheter for å få innsikt i de koloniale, transnasjonale, globale og lokale møter som karakteriserer historien om misjon frem til i dag. Den historiske biografien kan bidra til å nyansere og menneskeliggjøre denne sammensatte og omstridte historien.

Kvinner, kall og misjon

Bodil Biørn vokste opp som en av elleve søsken i Kragerø. Hennes far, Henrich Bolman Biørn (1838-1917), var en av de største skipsrederne på Sørlandet. I tillegg eide han 120 000 mål skog. Bodil Biørns mor Carolina, født Wilde (1843-1905), var tysk prestedatter. I forhold til den norske menigmann levde Biørnfamilien i enorm luksus. Henrich Biørn fikk for eksempel årlig importert store mengde konjakk, vin og sigarer direkte fra Frankrike og Danmark.⁵

Som ung jente ble Bodil Biørn sent til Kristiania for å gå på Nissens Pige-skole, hvor hun tok middelskoleeksamen i 1887. Senere reiste hun til Berlin, hvor hun studerte musikk og utdannet seg innen sang. Da hun var i midten av 20-årene fikk hun et "åndelig gjennombrudd" og fikk et personlig kall til å utdanne seg som diakonisse. Etter fullført utdanning arbeidet Bodil Biørn i Tyskland og Norge i flere år.

I sin avhandling *Kvinnens vei til myndighet i de kristne organisasjonene, 1842-1912*, viser Kristin Norseth hvordan spenningen mellom et individuelt, religiøst livsprosjekt og tradisjon, kollektiv og ordninger ble teologisk motivert ved kallet. Mange av datidens vekte sto i en kallsgjerning, forstått som å tjene Gud med hele sitt liv. For kvinner var kallet og gudstroen frigjørende i forhold til å ta ansvar og bruke sine evner i tjeneste for Gud.⁶

KMAAs medlemmene var opptatt av kvinners rett til å realisere sitt gudgitte kall. Nettopp anerkjennelsen av kvinners rett til å realisere eget kall, ble en grunnleggende drivkraft i Biørns liv. Hun hadde tilsynelatende et stort behov for å realisere kallet i liv og praktisk arbeid. Dette er klart uttrykt i avgjørel-

sen om å bli misjonær, hvor Biørn nevner den norske legpredikanten Albert Lunde (f. 1877) og hans vekkelsestaler, som inspirasjonskilde.⁷ Lunde var en av de mest framtrepende vekkelsespredikantene i Norden i årene etter 1900. Bodil Biørn ble spesielt grepet av Lundes betoning av at omvendelsen måtte vise seg i livet. I et intervju med Inger Sandberg i 1948, framhevet Biørn at hun hadde festet seg med budskapet om at "troen måtte utrykke handling, ellers var den død."⁸ Denne koblingen av tro og liv, arbeid og religion som uatskillelige livskomponenter, var typisk for datidens vekkelser, og gjaldt for både kvinner og menn.

Sett i lys av behovet for at "troen måtte utrykke handling", kan det se ut som at Biørn etter ti år som diakonisse ikke lenger fant dette arbeidet tilfredsstillende. "Erkjennelsen av de ufrelstes nød" utenfor Norge og Tyskland førte henne til KMA, hvor hun ble medlem i 1903.⁹ I motsetning til de norske diakonissene, tilhørte KMAAs medlemmer sosiale, økonomiske og intellektuelle elitegrupper.¹⁰ Det var her, blant likesinnede, sterkt troende og høyt utdannende kvinner, at kallet til misjonen kom:

*Selv fikk jeg kallet fra Gud på et K. M. A. møte, hvor der blev talt gripende om de armenske barns nød. Jeg meldte mig til fru kamm. Anker, og hun var lykkelig over å få en norsk søster derut...*¹¹

Armenerne, misjon og humanitært arbeid

*"det ældgamle kristne Land med den mørke Flod, - der gemte de mange Jammers minder- det Folk, ... trængt og forfulgt, som Faar uden Hyrde, sukkende under Sultanens blodige Herskerspir."*¹²

Fig. 1. Bodil Biørn til hest, som var fremkomsmidlet når hun oppsøkte pasienter ute i landsbyerne i Musch i årene for første verdenskrig. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Armenerne utgjorde en av de største religiøse minoritetsgruppene i det Det Osmanske riket. Konstantinopel var armenernes intellektuelle, økonomiske, religiøse og administrative hovedsete. Herifra spilte armenske handelsmenn, industri-magnater og pengeutlånere en avgjørende rolle for den finansielle strukturen i Det osmanske riket.¹³ Det store flertallet av imperiets vel to millioner armenerne levde imidlertid i mer eller mindre multi-etniske bysamfunn og på landsbygda spredt utover Anatolia i det sentrale Tyrkia.

Da armenske, nasjonalistiske separatistbevegelser gjorde en rekke framstøt

på 1890-tallet, ble disse brutalt slått ned av sultan Abdül-hamid. Den osmanske regjeringen, som fryktet opprettelsen av en selvstendig armensk stat innenfor sine grenser, gjorde ikke forskjell på nasjonalistiske agitatorer og den armenske befolkningen generelt. Abdül-hamid beordret irregulære kurdiske styrker til å angripe armenske landsbyer, og mange uskyldige ble massakrert.¹⁴ Massakrene fra 1894 til 1896 fikk stor oppmerksomhet i de skandinaviske landene. I vestlig offentlighet ble overgrepene fra det osmanske regime framstilt i en religiøs kontekst. Armenerne, som representerte

verdens eldste kristne stat, var ofre for muslimenes overgrep. I Norden skrev Georg Brandes om armenernes skjebne og kritiserte europeiske land for unntallighet. Presten Ernst Lohmann og broren Johannes Lohmann fra den tyske misjonsorganisasjonen *Deutscher Hilfsbund für Christliches Liebswerk im Orient* reiste rundt i Norden på slutten av 1890-tallet og holdt offentlige møter hvor de fortalte om sine erfaringer fra arbeidet blant overlevende etter massakrene. Den danske lingvisten og forfatteren Åge Meyer Bendiksen, som hadde foretatt flere reiser i Armenia, var en annen sterk talsmann for armenernes sak. Han var medvirkende til at både danske og norske KMA prioriterte å arbeide i tyrkisk Armenia.¹⁵

Den direkte årsaken til at KMA sendte en misjonær til Armenia, var behovet for materiell nødhjelp. I tillegg spilte evangelisering også en sentral rolle i KMAs engasjement. I Midtøsten måtte imidlertid evangelisering utføres med stor takt og forsiktighet. De tyrkiske myndighetene tillot ikke forsøk på omvendelse, og i følge islamsk tradisjon var det å gå over til en annen religion i verste fall forbundet med dødsstraff. Derfor ble også kristne samfunn i Midtøsten utsatt for misjonsvirksomhet. Tanken bak var at etter å ha blitt eksponert for protestantismens budskap, ville gresk-ortodokse, armenere og koptere ta fatt på å omvende sine muslimske naboer. Men selv om en del ortodokse kristne gikk over til den protestantiske lære, var det relativt få omvendelser protestantiske misjonærer kunne vise til. I praksis ble derfor misjonsvirksomhet i stor grad omdefinert til sosialt arbeid, hvor en håpet at praktisk nestekjærlighet skulle medføre kristen påvirkning.

Årene etter 1894-96 massakrene bød på grenseløse muligheter for "praktisk nestekjærlighet" i form av nødhjelp og bistandsarbeid. 150 000 til 200 000 armenere ble direkte eller indirekte ofre for forfølgelsene.¹⁶ Mens armenere i mange områder av Tyrkia levde under samme forhold som den muslimske befolkningen, var leveforholdene i utsatte områder verre enn under massakretiden. Sekulære organisasjoner som Røde Kors og kristne misjonsorganisasjoner sendte hjelp til de nødstilte områdene. Denne transnasjonale aktiviteten skapte det som har blitt kalt en av de første internasjonale nødhjelpsoperasjonene i moderne historie.¹⁷

Musch

De to første årene i tyrkisk Armenia arbeidet Bodil Biørn ved en tysk misjonsstasjon i Mezereh. Her lærte hun det armenske språket, var sykepleier ved misjonens barnehjem og tok initiativ til å drive oppsøkende helsetilbud blant den fattigste delen av befolkningen. Biørn hadde imidlertid ønske om å dra til Musch; et avsidesliggende område som lå på 1500 meters høyde et 8-dagers ritt østover i kurdiske fjellområder.

*Mens jeg var i Mesereh, fikk jeg høre om de mange syke og fattige i Musch som var uten hjelp, og jeg begynte da å be om at Herren ville sende meg dit om det var etter hans vilje. Høsten 1907 ble jeg beordret til Musch. Den amerikanske legen undret seg over at jeg så gjerne dro bort til dette ensomme sted, men det var jo blitt klart for meg at Gud ville ha meg dit.*¹⁸

Områdets 25 000 innbyggere besto av fattige landarbeidere, både armenere, kurdere og tyrkere, hvorav de kristne utgjorde halvparten av befolkningen. Der

var stadige konflikter mellom armenere og kurdere. "Det var kjent for å være et urolig hjørne", som Biørn selv skriver.

Den ville fjellnaturen falt i Biørns smak, og var noe hun kunne forbinde med Norge. Det er ikke engstelse for kurdiske overfall som preger hennes første møte med Musch, men tvert imot glede og entusiasme over fjell, høstfarger og et fruktbart landskap:

*Den 17. Oktober om Morgenen naaede vi endelig Musch. Beliggenheden og Naturen her omkring er saa herlig. Her er høje og lave Fjelde, de lave alle beplantede med Vintræer, som nu i Høsten straalere i de forskjelligste Farver, og smaa Sommerhuse er strøet opover Fjeldene. Vand er her i Overflod og derfor ogsaa mange Træer, ja, et Par smaa Skove. Byen er omgivet af en Slette med frugtbare Marker; Naturen minder mig om Hjemmet i Norge.*¹⁹

Til tross for storslått natur, var det på ingen måte idylliske forhold i regionen. KMA-medlemmene forventet en tilstandsrapport fra sin utsendte sykepleier, og Biørn skrev hjem om de store utfordringene som ventet, og som krevde åndelig og materiell innsats også fra støttespillerne i Norge:

*Byen selv er ikke pæn, Gaderne smalle og smudsige. Vort Arbejde her er ganske nyt, der er nu optaget 50 Børn i Børnehjemmet. Der bliver Arbejde nok i enhver Henseende; aa hvor her trænges til Hjælp! Vi trænger til megen Forbøn.*²⁰

Jordmor, lege og evangelist

Arbeidet i et område hvor helsetjenester var omtrent ikke-eksisterende kunne være ensomt, men innebar også frihet fra sykehusets profesjons- og kjønnshierarki. I Europa på denne tiden sto sy-

kepleiersker i et klart underdanighetsforhold til sine overordnede, – stort sett mannlige leger. En fant samme hierarkiske struktur ved misjonssykehusene i tyrkisk Armenia. Utenfor de større misjonssentrene hadde imidlertid en vestlig, kvinnelig sykepleier helt andre muligheter for å arbeide selvstendig. Dette blir tydelig nå vi ser på Biørns liv i Musch. Ved den lille misjonsstasjonen var det kun tre andre vestlige, et tysk misjonærpar og en svensk KMA misjonær, Alma Johansson. I tillegg var det lokale helsetilbudet svært begrenset. Da Biørn noen måneder etter at hun kom til Musch åpnet en liten poliklinikk, uteble ikke pasientene. Denne poliklinikken viser tydelig de yrkesmessige mulighetene misjonen kunne gi en kvinnelig sykepleier.

Fig. 2. "Poliklinikken i Musch." Foto og tekst af Bodil Biørn. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Bodil Biørn beskrev selv poliklinikken – på folkemunne kalt legestuen – som et

"pionerprosjekt", hvor hun samarbeidet med armensk helsepersonale. Her ble det hvert år behandlet 4000 pasienter. I tillegg besøkte årlig Biørn 300 pasienter i byen og 200 i landsbyene. Hun red ut alene eller sammen med den tyske misjonæren. De vanligste helseproblemene var øyensykdommen trakoma, malaria, lungesykdom, gikt og reumatisme, i tillegg til sårpasienter.

Behovet for profesjonell fødselshjelp både blant de tyrkiske, kurdiske og armenske kvinnene førte til at Biørn brukte den første ferien sin til å etterutdanne seg som jordmor i Berlin. I praksis arbeidet Biørn som sykepleier, lege og jordmor. Det store antall pasienter, armenere, kurdere og tyrkere, hadde stor tiltro til "doktoren" og det ble forventet at hun skulle kunne behandle alle slags sykdommer.

Fig. 3. "En av klassene i dagskolen i Musch med Margarid. Hadde i flere år en dagskole i Musch. Lærerinne Margarid Nalbanchiani og de fleste av de 120 barn i dagskolen blev myrdet i 1915." Foto og tekst af Bodil Biørn. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Første verdenskrig

En annen gruppe som etter hvert ble innlemmet i Biørns bistandsprosjekt, var

armenske fanger i de tyrkiske fengslene. I likhet med tyske og amerikanske misjonærer sendte hun medisin og penger til armenske innsatte. Biørn var sjokkert over det osmanske lovsystemet, som hun hevdet var preget av urettferdighet og vilkårlighet. Etter den Ungtyrkiske revolusjonen i 1908 hersket det stor optimisme også blant de vestlige misjonærene i Tyrkia. Biørn skrev begeistret hjem om alle armenske fanger som hadde blitt lovet frihet av det nye styret. Den nye grunnloven gjorde religiøse minoriteter til likeverdige borgere av riket, noe misjonærene tolket som en sann revolusjon. Men selv om Biørn anså armenernes nye rettspolitiske status som et mirakel, var hun skeptisk til hvordan det nye styret ville fungere i praksis.

Armenerne opplevde da heller ikke noen bedring i leveforholdene under det ungtyrkiske regimet. Tvert i mot. I det nye styrets ideologi ble kristne minoriteter ansett som en trussel mot den islamske, tyrkiske nasjonen. Da Tyrkia kom med i krigen på Tyskland og Østerrike-Ungarns side i oktober 1914, ble armenerne beskyldt for å være russiske agenter som arbeidet mot styret i Istanbul.²¹ Armenske menn ble nå utkommandert til fronten, men kun i arbeidsbrigader og uten våpen. Biørn skriver om de armenske vernepliktige:

De fleste ble sendt som lastedragere til fronten og led ubeskrivelig. De bragte flekktfus med hjem, og da de ikke ble innlagt på noe sykehus, ble Musch og landsbyene herjet av flekktfus. I over 1 år gikk jeg blant disse syke. Mange døde, men mange ble også reddet, hvorav de fleste blev myrdet.²²

I løpet av juni 1915 begynte tyrkiske soldater å ankomme Musch. Byens øverste leder hadde ordre fra tyrkiske myn-

digheter og deres allierte, tyskerne, om at alle europeere skulle forlate område og dra til Kharput.²³ Biørn nektet å adlyde: "saa sagde jeg, at vi verken kunde eller ville forlate vor post".²⁴

Da massakrene i Musch begynte den 11. juli var Bodil Biørn og hennes svenske kollega Alma Johansson de eneste vestlige vitnene. Den armenske delen av byen, hvor misjonærene bodde, ble utradert. I løpet av krigsårene fram til 1918 skulle over en million armenere miste livet og mesteparten av den armenske kulturen på det tyrkiske fastlandet ble tilintetgjort. Biørn skrev senere om krigsopplevelsene i Musch:

*Hele den armeniske del af byen, hvor over 10.000 mennesker bodde, blev lagt i ruiner. Det var den varmeste tid paa aaret, heden og lugten fra de brændende huse og alle de indebrændte og dræpte, var næsten uudholdelig... Jeg havde slet ingen angst, mei syntes det intet gjorde, om jeg blev skudt,--*²⁵

En øyenvitneskildring som er mye nærmere begivenhetene i tid, er Alma Johanssons rapportering om massakrene til den danske KMA-ledelsen i København i 1915. Johansson var på reise fra Tyrkia hjem til Sverige, da hun hadde et opphold i København. Frykt for represalier fra tyrkisk hold, gjorde at rapporten i det danske KMA-tidsskriftet anonymiserte stedet (Musch) og personene slik at "frøken B" er Bodil Biørn og "Frøken A" er Alma Johansson:

K. M. A. "Fortrolig meddelelse" én direkte Meddelelse har vi for nylig modtaget fra en af de østlige Provinser derover, fra en By, hvor de 25.000 af Indbyggerne var Armeniere, ligesom den var omgivet af 300 armeniske Landsbyer.

"Allerede i længre Tid, førend den egentlige Rædselstid begyndte, vidste Be-

folkningen, at Tyrkerne planlagde nye Masakrer paa de Kristne og kun ventede paa én eller anden ydre Begivenhed, der kunde give Anledning til at udstede en saadan Befaling, saa at det ikke for Verdens Øjne skulde se ud som "Kristenfølgelse". Armenierne forholdt sig derfor dobbelt rolig og stille, trods alle de Lidelser og Udsugelser, Krigen paaførte dem, og om end man her i de østlige Vilayer med Haab saa hen til Russernes sejrige Fremtrængen, saa vogtede man sig dog med stor Forsigtighed for at slutte sig til dem, thi man vidste, at det i saa Fald ikke alene gjaldt Mændenes, men ogsaa Kvindernes og Børnernes Liv. – Desuden var der paa det Tidspunkt ingen andre yngre Armeniere tilbage i Byen end de faa, der af Regeringen havde en eller anden Ansættelse. Alle de værnepligtige var jo kaldt under Fanerne, og de andre var blevet benyttede til at transportere Levnetsmidler m.m. til Fronten, hvorefter de blev dræbt, saa de vendte ikke mere tilbage.

Da kom Russernes midlertidige Besættelse af Wan og de derboende Armenieres Tilslutning til Tyrkiets Fjender; dermed var den længe ventende Anledning givet – og hele det armeniske Folks Dødsdom underskrevet.

Allerede flere Gange havde Guvernøren opfordret de to kvindelige Missionærene, som arbejdede iblandt Befolkningen og forested Børnehjemmet, til at forlade Byen, da man jo helst vilde undgaa at have europeiske Vidner til, hvad der skulde ske, men disse nægtede at rejse, da de ikke vilde forlade Børnene. Dertil kom, at den ene af dem laa syg af et lettere Anfald af Tyfus og blev plejet af den anden, saa de var forhindrede i at efterkomme Guvernørens Ønske, der ellers mere og mere antog Form af en Befaling.

En Aften i Juli Maaned omringede tyrkiske Soldater Byen og gav Befaling til, at alle de derboende Muhammedanere skulde forlade den, da den- med sin armeniske Befolkning – skulde skydes i Grus. Samme Aften begynde allerede Skydningen, og de armeniske Lærere, der var knyttede til Børnehjemmet, flygtede dertil og bad om at maatte faa blive dér. Man havde en kort Bedestund sammen, hvorefter Forstanderinden, som vi vil kalde Frøken A., opfordrede dem til, baade for Børnehjemmets og deres egen Skyld, helst at gaa til deres Hjem, thi ingen vidste jo, om det vilde blive muligt for dem næste Morgen. Selv maatte hun begive sig over til den syge Søster – som vi vil kalde Frøken B., hvis Hus laa i umiddelbar Nærhed af Børnehjemmet, saa at man derfra kunde holde Øje med, hvad der vilde ske. Næste Morgen blev Skydningen voldsommere, og Soldater sprængte Døren til Børnehjemmet for at søge efter “Armeniere, som havde skjult sig dér.” De fandt Lærerne nede i Kælderen og førte dem tillige med Tjenestekarlen bort med sig. Da Frøken A efter deres Bortgang vilde søge igen at lukke den sønderbrudte Dør, saa godt det lot sig gøre, og to af Hjemmets unge Kvinder kom til og vilde hjælpe hende – blev der skudt paa dem fra et af Nabohusene. Kuglerne gik forbi Frøken A., men ramte de to Armenierinder og dræpte dem.

I de følgende Dage søgte Frøken A., trods den vedvarende voldsomme Granatild, gentagne Gange Guvernøren for at gaa i Forbøn for Børnehjemmet og dem, det husede indenfor sine Mure – ialt 40 med dem, som var flygtet derind – men forgæves. Man forestillede hende, at da alle de Armeniere, der endnu var tilbage efter Bombardementet, skulde transporteres bort fra Byen, vilde det

være langt bedre for Børnene, at slutte sig til deres eget Folk end at blive ladet alene tilbage i Tyrkernes Vold. I saa Tilfælde vilde man ikke kunne beskytte dem, men naar de gik med de udviste, gav Guvernøren hende sit “Æresord” paa, at intetsomhelst ondt skulde ramme dem. – Dengang var man endnu ikke klar over, at det gjaldt hele Folkets Udryddelse; man troede, at man, ligesom i 1895-96, stod overfor en Del store Massakrer, og hun mente derfor bedst at kunne bevare Børnenes Liv ved at gøre, som han sagde. De blev da, sammen med de tiloversblevne Armenierer, ført bort fra Byen – men kom ikke længere end til en af de nærmeste armeniske Landsbyer, hvor de blev indebrændte!

3 af de unge Lærerinder, som af de tyrkiske Officerer var blevet udset til deres Bytte, lykkedes det hende dog at faa givet tilbage, ligesom de fik Lov at beholde 3 af de største Piger samt Indkøberen til deres Betjening. Med denne lille “rest” begav de sig – saa snart Frøken B. kom saa meget til Kræfter, at det var hende muligt at bestige en Hest – af Sted paa den lange, vanskelige Rejse i den hede Aaarstid igennem Landet.²⁶

Senere kom de to kvinnene til den tyske misjonsstasjonen i Mezereh. Her var forholdene roligere enn i Musch. Med Alma Johanssons ord: “De hade opplevd mycket även de i Mezereh, men dock ej så fasansfulla saker som vi”.²⁷ Her valgte Biørn og Johansson to ulike strategier for bistandsarbeid. Etter oppfordringer fra armenerne dro Johansson til Istanbul for å vitne for “The American Committee for Armenian and Syrian Relief”.²⁸ Det mest effektive våpen mot forfølgelsene var internasjonal oppmerksomhet, noe tyrkiske myndigheter var fullt klar over. Men det internasjonale samfunnet

var i krig og Johanssons førstehånds vitneskildringer av deportasjonene og massakrene i Musch ble ignorert: "Men icke tillmätte man mycken uppmärksamhet åt vad jag berättade- världen var upptagen av "större ting" än att en liten nation på tre millioner människor höll på att utrotas".²⁹

Mens Alma Johansson la ut på en tre-ukers ferd hvor det "överallt lågo människokroppar, mest av kvinnor och barn", dro Bodil Biörn tilbake til Musch for bidra med illegalt nødhjelpsarbeid i samarbeid med armenske motstandsaktivister. Det var dødsstraff for å yte hjelp til armenere, og i likhet med andre vestlige misjonærer satte Biörn livet på spill.

Biörn skrev senere om den dramatiske tiden etter flukten fra Musch:

I Mesereh ble jeg bare i 2 ½ måned, og tok så på eget ansvar tilbake til Musch med min snille hushjelp Zerpuhi som absolutt ville med. Vi tok avsted til hest sammen med en eldre tyrkisk major som jeg kjente, og kom ved Guds store nåde velbeholden fram den lange og farefulle vei. Men hvordan så det ikke ut i Musch! Overalt ødeleggelse, og mitt hjem i en dårlig forfatning. Men Zerpuhi tok straks fatt, og vi fikk det noenlunde i orden igjen. Jeg fikk kjøpt korn og andre levnetsmidler av en tyrk jeg kjente, og således fikk vi hjelpe de mange armenierne som hadde skjult seg i kjellerne hos en barmhjertig tyrker. Mange kom også ned fra fjellene hvor de hadde holdt seg skjult i månedsvis. Å, hvor de så elendige ut! Hvilken glede det var å få være i Musch i de 3 ½ måneder før russerne inntok byen og få hjelpe alle disse forkomne stakkarer. Vi var alle ofte i dødsfare, men følte oss så helt omsluttet av Guds sterke hånd. Nesten daglig ble noen sendt avsted for å drepes. Det var

en svær tid, og dog ville jeg ikke unnvære den siden jeg kunne være til hjelp og trøst for disse ulykkelige. Noen av våre gutter fra barnehjemmet kom flyktende ned til meg. Den onde guvernør var død, og den etterfølgende bedre, så jeg med stor forsiktighet kunne bli i byen og hemmelig hjelpe en del av de nødlidende. Om søndagen holdt jeg gudstjeneste med dem i kjellerboligene. Vi stengte da dørene for at tyrkerne ikke uforvarende skulle komme inn. Det minnet meg om forfølgelsen i den første kristne tid.

Midt i februar 1916 måtte vi dra fra Musch da russerne nærmet seg. Vi red i 2 dager i dyp sne til Bitlis hvor mine siste armenske venner og de barn som var reddet, ble tatt fra meg. Jeg var da fortvilelsen nær, men Gud holdt meg oppe, og jeg kom alene til Diabekir sammen med en tyrkisk gendarm. Der ble jeg i 3 uker for å prøve å få mine folk tilbake, men alt forjeves.³⁰

Biörn kom etter hvert til Aleppo, som var et oppsamlingssted for de mange armenske deporterte. Her samarbeidet armenske kirkeledere med europeiske misjonærer i et undergrunnsnettverk, som sto for nødhjelp til de stadige nye karavanene med overlevende. Den sveitsiske misjonæren Beatrice Rohner spilte en helt avgjørende rolle i å ta vare med de mange foreldreløse armenske barna i området. Biörn arbeidet sammen med Rohner i en periode. Da hadde Beatrice Rohner "samlet 400 armenske barn" i et barnehjem.³¹ Biörn skulle komme til å fortsette med å ta vare på utallige armenske foreldreløse barn. Da hun kom til Cilicia hadde hun overoppsyn med sykestuen i stort barnehjem drevet av tyske kolleger fra Musch. Etter et års tid her var imidlertid Biörn så svekket og traumatisert, at hun ba om å få reise

hjem. Hun kom til Norge i august 1917, sammen med sin armenske adoptiv sønn Fritjof, ett og et halvt år gammel.

Årene etter første verdenskrig

Bodil Biørn oppholdt seg i Norge til 1921. De første årene trengte hun å hvile og bearbeide de traumatiske krigsårene. Hun hadde også sin lille sønn å ta seg av. Etter hvert som kreftene kom tilbake, reiste Biørn rundt og holdt møter om den armenske flyktningekatastrofen. I likhet med de andre skandinaviske misjonærene som hadde gjennomlevd krigen i tyrkisk Armenia, ble hun bindeledd mellom armenerne og den nordiske offentlighet.

Mer enn en millioner armenere ble drept i løpet av krigen.³² Det armenske samfunnet i det østlige Anatolia eksisterte ikke lenger. Et stort antall fordrevne armenere befant seg i flyktningeleire i Hellas, Armenia, Libanon og Syria. I Armenia herjet hungersnød, og situasjonen i Libanon og Syria var ikke stort bedre. Behovet for nødhjelp var enormt og Biørn oppfordret de mange nordmenn som kom for å høre på henne om å støtte flyktningene. I april 1920 kom det 800 mennesker til Bodil Biørns lysebildeforedrag i det "Store bedehuset" i Bergen. Den kvelden var givergleden stor; 1120 kroner ble samlet inn til "Armenienmisionen".³³

Følgende referat fra et KMA-møte i "indremisjonens lokale" i Arendal samme år, gir innblikk i Biørns formidling av bistandsarbeidet og publikums reaksjoner under et misjonsmøte i KMAs regi:

Foredraget i bedehuset onsdag aften hadde samlet over forventning mange folk, som interessert lyttet til. Ved lysbilleder og beretninger sættes man bedre ind i dette ulykkelige folks tilstande. Og hvad

Fig. 4. "Fridtjof 2. år." Bodil Bjørn. I 1916 arbeidet Bodil Biørn i byen Harunje, hvor syke og foreldreløse barn stadig ble mottatt. Her tok hun til seg en liten gutt som hun kalte Fridtjof, og som hun senere tok med seg hjem til Norge. Foto i Riksarkivet, Oslo.

*skal vi si! – naar vi hører om og tænker paa denne elendighet – mishandlede – forfulgte – pint til døde. Aa nei – vi forstar nok ikke i nogen mon at takke Gud, vi som lever i overflod hver dag – maatte vi lære av al denne nød som vi hørte om – at bli nøisomme og taknemlige – og maatte vi mere lære at be til Gud. Frøken Bjørn skal ha tak for at hun kom.*³⁴

Bistands- og velferdsarbeid i Armenia og Syria

I årene etter Første verdenskrig sto den amerikanske organisasjonen Near East

Fig. 5. "De hungrende og døende barn på gaten i den Armenske republik." Foto og teks Bodil Biørn. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Relief for mye av nødhjulsarbeidet blant armenske flyktninger. Near East Relief var en sekulær organisasjon, men samarbeidet også med ulike misjonsorganisasjoner, som det danske KMA. Bodil Biørn ønsket imidlertid å være tilknyttet en kristen organisasjon, og valgte derfor å reise ut som representant for norske KMA. Etter mye tvil valgte hun å la Fridtjof være tilbake hos venner i Norge. Det virket uansvarlig å ta med en femåring til det kaos som hersket i etterkrigs-Armenia. Det gjorde det ikke enklere at Biørn var enslig mor. I likhet med andre misjonsforeldre som valgte å la barna være igjen i hjemlandet da de selv reiste ut, angret Biørn dypt på denne avgjørelsen i ettertid.³⁵

I årene fra 1921 til 1925 arbeidet Bodil Biørn i Den armenske republikken,

hvor hun på vegne av norsk KMA opprettet et lite barnehjem, *Lyskilden*, i Leninagan (dagens Gumri). Etter hvert bodde tretti gutter i dette hjemmet, som var beregnet på syke og svake barn som trengte pleie. Biørn gir følgende beskrivelse av den religiøse dimensjonen ved arbeidet og den altomfattende nøden i landet:

*(...) Den amerikanske og engelske hjelpekomité (Near East Relief) har gjort og gjør fremdeles meget, og det er herlig at saa mange barn er reddet ut; men det er slike store hjem, saa de kan ikke bli rigtig som hjem for dem, og vort formaal er ikke alene at gi dem føde og klær, men ogsaa at gi dem noget for sjælen, og opdra dem til at bli dygtige mennesker og bli til velsignelse for sit folk. I april og mai laa her stadig barn utenfor vore vinduer om natten og ropte paa brød. Hvor det føltes tungt ikke da at ha et hus at ta dem ind i.*³⁶

Selv om det sovjetiske styret i utgangspunktet hadde vært vennlig stilt til misjonsrelatert nødhjulsarbeid, endret dette seg. I 1926, etter et ferieopphold i Norge, ble Biørn nektet innreise-tillatelse til Armenia. Hun valgte da å dra til Aleppo, for å arbeide blant de 50 000 flyktningene som befant seg der. I denne perioden var Fridtjof med sin mor, og gikk på kostskole i Beirut.

I Aleppo leide Biørn "et lite misjons-hjem på 4 værelser og kjøkken ... nær den store armenske flyktningeleir." Her kombinerte hun helsearbeid med forkyn-nelse:

*(Jeg vil) ta opp 10-12 underernærte og svake barn i pleie i hjemmet, og naar de er kommet sig, saa vil jeg sende dem hjem igjen og saa ta ind andre daarlige barn. Paa den maate kan flere smaa bli hjulpet, og i den tid de er hos os er der saa rik anledning til at tale til dem om Jesus.*³⁷

I tillegg opprettet Biørn og hennes kvinnelige armenske medarbeidere to kveldsskoler for voksne i flyktningeleiren, og en søndagsskole for barn. Slik bidro Biørn og norske KMA, sammen med andre internasjonale hjelpe – og misjonsorganisasjoner til å møte de store velferdsutfordringene det franske mandatstyret i Syria sto overfor på 1920- og – 30-tallet.

Konklusjon

Sommeren 2008 holdt The Armenian Genocide Museum i Erevan en seremoni til ære for Bodil Biørns minne. Den 22. juli, datoen for hennes død, ble det opprettet en minneplate med den norske misjonæren og bistandsarbeiderens navn i "Tsisernakarberd Memorial Complex". Da dette senteret ble åpnet i 1968 var det Fridtjof Nansens navn som preget den aller første minneplaten. Nansen,

Folkeforbundets første generalsekretær for flyktninger, ble hedret for sin utrettelig innsats for armenske overlevende etter folkemordet. Mens Nansen hadde et sekulært utgangspunkt for sitt arbeid, dannet en standhaftig luthersk overbevisning grunnlaget for Biørns bistandsarbeid også i årene etter Første verdenskrig. På slutten av sitt liv framholdt da Biørn også KMAs åndelig fellesskap som avgjørende inspirasjonskilde for livsvalg og utholdenhet: "Det er vel ingen som har mere grunn til takk enn jeg som på et K. M. A møte ... fikk mitt misjonskall og i alle disse år er blitt holdt oppe ved troende søstres forbønner."³⁸

Bodil Biørn fulgte et kall og brukte sine evner, utdanning og yrkesliv til nødhjelps- og bistandsarbeid i armenske samfunn – til tider under de mest ekstreme forhold. Armenernes utsatte posisjon under et stadig mer minoritetsfiendtlig os-

Fig. 6. "En del av den store flyktningeleiren i Aleppo, hvor det bodde ca. 12.000 mennesker." Foto i Riksarkivet, Oslo.

mansk styre, Verdenskrigens brutalitet og etterkrigstidens dramatiske flyktningproblematikk skulle komme til å legge rammene for denne kvinnens usedvanlige livsløp. I likhet med skandinaviske, tyske og amerikanske kvinnelige kolleger, ble Biørn en humanitær representant for det internasjonale, kristne samfunnet under armenske massakre, folkemord og flyktningkatastrofe. Misjonærer som hadde reist ut for å omvende armenere til den

lutherske tro, endte opp med å dele armenernes eksiltilværelse, og ble talerør for armenernes sak internasjonalt. Biografisk studier vil kunne gi ytterligere innsikt i hvordan armenske forhold formet disse kvinnelige misjonærenes livsløp, både privat og yrkesmessig. Slik vil den historiske biografien bidra til ny kunnskap om kvinnelige misjonærers transnasjonale arbeidsliv, handlingsrom og yrkesmessige innsats i en global sammenheng.

Fig. 7. Bodil Biørn, børn og ansatte i KMA's barnehjem i Aleppo, ca. 1930. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Noter

- 1 Svenske Alma Johansson, samt Maria Jacobsen fra Danmark, var blant Biørns KMA-kolleger i Tyrkia. Karen Jeppe, en annen dansk misjonær var også der i same periode. Se I. M. Okkenhaug *Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I. Crisis and Reshaping of Vocation*, kommer i *Social Science and Mission*, 2010:1. Se også Maria Småberg, Maria 2007 "Att bevittna det utsägliga: Alma Johansson och massakern på armenierna 1915" i Valéria Molnar (Ed.), *Vetenskaps-societetens Årbok* Lund og Matthias Bjørnlund "Scandinavia and the Armenian Genocide in *The Armenian Weekly*, Vol. 74, No. 16, April 26, 2008. http://www.hairenik.com/armeniaweekly/gin_041608_05.htm
- 2 Dag Jenssen "Noen trekk i den historiske biografien landskap", *Historisk Tidsskrift*, bind 81, nr. 2-3, 2002: 273-295.
- 3 Inger. E. Haavet Nina Grieg: Kunstner- og kunstnerhustru, Avhandling for dr. filosofgraden, Universitetet i Bergen, 1997: 347, Se også A. Munslow, "History and Biography: An Editorial Comment" i *Rethinking History* 7:1 (2003).
- 4 Birgitte Possing "Biografien ud i fra et kvinde- og et historievitenskapligt synspunkt." in *Att skriva människan: Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* red. Sune Åkerman, Ronny Ambjörnsson og Pär Ringby, Carlssons, Stockholm, 1997: 61
- 5 Se Carsten Hopstock, *Søndre Kalstad og Kragerø-slekten Biørn i byen og på landet*. Kragerø, 1975.
- 6 Kristin Norseth, "La os bryte over tvert med vor stumhet!" *Kvinnens vei til myndighet i de kristelige organisasjonene, 1842-1912*. Dr. Theol. Avhandling, Det teologiske Menighetsfakultet, Universitetet i Oslo, 2007: 116.
- 7 Inger Sandberg "Armenia er mitt annet fedreland!" "Misjonæren Bodil Biørn intervjuet i 1948, i *Historieglimt 2001. Årsskrift for Kragerø og Skåtøy historielag*, Kragerø: Kragerø og Skåtøy historielag, 2001: 83.
- 8 Ibid.
- 9 Riksarkivet, Kvinnelige misjonsarbeidere (KMA) PA 699, nr. 0028, KMA Kvartalshilsen 1942, nr. 2: 6.
- 10 Norseth: 424.
- 11 Bodil Biørn "Armenia og armenierne". Upublisert manus Oslo, datert oktober, 1944. Privat arkiv. Jeg vil gjerne takke Jussi F. Biørnfor tilatelse til å bruke dette materialet.
- 12 Rigsarkivet, København, KMA 10. 360, Bring Lys! November, 1902.
- 13 Razmik Panossian *The Armenians. From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. New York: Colombia University Press, 2006: 84-85).
- 14 William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East* Boulder/Oxford : Westview, 2000:119.
- 15 Bring Lys! November 1902.
- 16 Vahakn N. Dadrian "The Armenian Genocide: An Interpretation" i Winter Jay (red.), *America and the Armenian Genocide of 1915*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003: 53. Peter Balakian *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*. New York: Perennial, 2003: 83).
- 17 Peter Balakian *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*. New York: Perennial, 2003: 83).
- 18 Ibid: 27.
- 19 Bring Lys! Nr. 9, 1907: 6-7
- 20 Ibid.
- 21 Se T. Akcam A Shameful Act. The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility. New York: Holt, 2006, Donald Bloxham, *The great Game of Genocide. Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians*. Oxford: Oxford University Press, 2005, Dadrian, Vahakn N. "The Armenian Genocide: An Interpretation" in Winter Jay (red.), *America and the Armenian Genocide of 1915*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, Hilmar Kaiser, (In collaboration with L. and N. Eskijian) *At the Crossroads of Der Zor. Death, Survival and Humanitarian Resistance in Aleppo, 1915-1917*. Princeton, NJ: Gomidas Institutes Books, 2001
- 22 Biørn "Armenia og armenierne".
- 23 Den danske KMA-misjonæren Maria Jacobsen var stasjonert ved en amerikanske misjonsstasjon i Kharput. Jacobsen forble her under hele krigen, og reddet livet til mer enn 2000 armenske barn
- 24 Biørn "Armenia og armenierne".
- 25 Ibid.
- 26 Rigsarkivet i København, KMA, 10.360, Pk. Nr. 13, "1918"
- 27 Alma Johanson *Ett folk i landsflykt: ett år ur armeniernas historia* Stockholm: Kvinnliga missionsarbetare, 1930: 40.
- 28 Arnold Toynbee, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire: Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon, Secretary of State for Foreign Affairs*, London, 1916: 88-91.
- 29 Johansson: 44.
- 30 Biørn *Armenia og armenierne*: 32.

31 Ibid.

32 Se Bloxham og Winter 2003.

33 Kvartalshilsen, 1920, nr. 3: 22.

34 Ibid.

35 Brev fra Bodil Biørn til Fridtjof Biørn sitert i

dokumentarfilmen *De kaller meg mor*, 2008, regi Magnus Swärd Jordheim.

36 KMA Kvartalshilsen, 1922, nr. 4, s. 38.

37 KMA Kvartalshilsen, 1927, Nr. 4: 42.

38 Kvartalshilsen 1942, nr. 2: 6.